

**בין המזרח הפרנקי לבין הארצות הבלטיות -
הבדלים בדרכי פעילותם הצבאית של חברי המסדר
הטבטוני בגבולות הנצרות***

שלמה לוטן

בספרו על תולדות ממלכת ירושלים הצלבנית תיאר ההיסטוריון המנוח פרופ' יהושע פראוור את דרכם של חברי המסדר הטבטוני (hospitales sancta Marie domus) ואת פעילותם בפרוסיה במחצית הראשונה של המאה ה-13 כדלהלן: "אולם באותה עת ותקופת כהונתו של הקיסר פרידריך השני, פתח המסדר הטבטוני בקריירה האירופית כנושא פעולת הגרמניזציה והניצור של אזורי החוף הבלטי".¹ בדרך זו ביטא יהושע פראוור את הדעה המקובלת על פעילותם הצבאית של הטבטונים בארצות הבלטיות (בפרוסיה ובליווניה, היא לטביה של ימינו) ועל דרכי לחימתם בשבטים הפגניים בני המקום.²

אכן, פעילותם של הטבטונים בארצות הבלטיות זכתה להד רב במחקר, בעיקר בשל דרכי הלחימה שנקטו הטבטונים נגד השבטים הפגניים - מלחמת חורמה אכזרית, חסרת פשרות ועקובה מדם. החוקרים התייחסו בראש ובראשונה לפעילותם של הטבטונים בארצות הבלטיות, שבהן נלחמו בשבטים הפגניים אשר סירבו להמיר את דתם ולאמץ את הנצרות. חוקרים אחדים קבעו שבאזורים אלו ביטאו חברי המסדר את יכולתם המדינית, את כוחם הצבאי ואת נחישותם לחזק את הכנסייה הנוצרית במאבקה בשבטים הפגניים.³ תוקפנותם של הטבטונים ולחימתם

* פורום אירופה, המרכז ללימודים גרמניים, האוניברסיטה העברית. מאמר זה מבוסס על ממצאים מעבודת המחקר לתואר שלישי, אשר נערכה באוניברסיטת בר-אילן, במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה על שם מרטין זוס). תודתי נתונה למנחת העבודה פרופ' איוון פרידמן על תרומתה הרבה להכנתה, וכן לפרוים אירופה באוניברסיטה העברית על תמיכתו הנוכחית בהמשך המחקר על אודות המסדר הצבאי הטבטוני בעת החדשה.

העיקשת בעמים הבלטיים הגיעה לשיאה בתחילת המאה ה-14, עם כיבושה של פרוסיה, הגלייתה של האוכלוסייה המקומית מאדמותיה והקמתה של "מדינת מסדר" (Ordensstaat) בשטחה של פרוסיה. אירועים אלה הביאו להגירתה של אוכלוסייה גרמנית אל צפון-מזרח אירופה ולהתיישבותה בערים חדשות ובכפרים שהוקמו בשטחה.⁴ התבססותה של האוכלוסייה הגרמנית בפרוסיה השפיעה על עיצוב גבולותיהן של ארצות מזרח אירופה ועל מאבקים לאומיים המגיעים עד מלחמת העולם השנייה, עת השתנה המאזן הדמוגרפי בפרוסיה לשעבר עם נסיגתה של האוכלוסייה הגרמנית מערכה אל לבה של אירופה.⁵

ברם, לעומת עושר המחקר על פעילות הטבטונים בארצות הבלטיות, הרי שמחקרים מעטים בחנו את תולדותיהם של הטבטונים במזרח הפרנקי (ממלכת ירושלים הצלבנית, נסיכות טריפולי, ארמניה, אנטיוכיה וקפריסין), באזור שבו נוסד המסדר הצבאי הטבטוני ובו קמו מוסדותיו בראשית המאה ה-13.⁶ זאת ועוד, במחקר הקיים על המסדר הטבטוני לא נעשה ניסיון כולל לבחון את יחסי הגומלין שהתפתחו בין מפקדותיהם של חברי המסדר במזרח הפרנקי וברחבי אירופה. מחקר השוואתי כזה מתבקש היות שניתוחם של מקורות הטבטונים ומחקרים על אודות המסדר הצבאי מורים שהבנה מלאה של דרכי פעילות הטבטונים אפשרית רק אם בוחנים את תולדותיהם תוך כדי התייחסות מתמדת לנעשה במרכזיהם השונים – במזרח הפרנקי, בארצות הבלטיות ובמרכז אירופה – כל זאת באמצעות עמידה על הסיבות והנסיבות השונות המייחדות אותם זה מזה.

מאמר זה בא לענות על החוסר הקיים במחקר, על ידי השוואה בין פעילותם הצבאית של חברי המסדר במזרח הפרנקי ובארצות הבלטיות ובחינה של שורשי האכזריות הטבטונית במאה ה-13 ומקורותיה הגאוגרפיים, תוך התבססות על ניתוח מקורות טבטוניים מהתקופה. כאן נשאל כיצד ניתן להבדיל בין דרכי פעילותם הצבאית במזרח הפרנקי לבין לחימתם בשבטים הפגניים בארצות הבלטיות, ואילו השפעות מדיניות, תרבותיות ורוחניות ספגו חברי המסדר בזירות השונות שבהן פעלו. המאמר יראה אם כן שכמהלך המאה ה-13 נעו הטבטונים מדרך צבאית מתונה במזרח הפרנקי אל דרך לחימה ברלנית, אכזרית ונטולת רסן בארצות הבלטיות.

המאמר יחולק לשלושה חלקים: בחלק הראשון תיבחן פעילותם הצבאית של חברי המסדר הטבטוני במזרח הפרנקי; בחלק השני תיבחן רכס הצבאית בארצות הבלטיות; בחלק השלישי, החלק המסכם של המאמר, ייעשה ניסיון להשוות בין דרכי פעילותם הצבאית של הטבטונים בזירות הנבדלות ותועלינה סוגיות מחקריות אחדות שאפשר שהידיון בהן יבאר את השוני הבולט בהתנהלותם של חברי המסדר הטבטוני במזרח הפרנקי ובארצות הבלטיות.

פעילותם הצבאית וזרכם המדינית של הטבטונים במזרח הפרנקי

נוכחותם של חברי המסדר הטבטוני במזרח הפרנקי החלה בשנת 1198, כמאה שנים לאחר הקמתה של הממלכה הצלבנית. חברי המסדר פעלו בשיתוף פעולה עם צבא הממלכה, ראשי הכנסייה וחברי המסדרים הצבאיים ההוספיטלרים והטמפלרים, אשר הוקמו בממלכה הצלבנית בראשית המאה ה-12.⁷ הטבטונים השתלבו בנעשה בממלכה ופעלו בדרך הצבאית הנהוגה באזור. בתקופה זו, לא היה מקום לפעילות צבאית נבדלת השונה מהמוכר ללוחמים במזרח, משום שעינם הפקוחה של ראשי הכנסייה ומנהיגי הממלכה מנעו כל לחימה ברלנית מצד הטבטונים.⁸

במרחב הפרנקי נחשפו הצלבנים לתרבותם של המוסלמים ולאורח חייהם האזרחי והכלכלי, אשר היה לרוב מתקדם מזה הנהוג באירופה באותה עת. בניגוד לנעשה בארצות הבלטיות, שבהן נלחמו הטבטונים מלחמת חורמה בעובדי האלילים, במזרח הפרנקי לא הכריזו הצלבנים מלחמת דת באיסלאם. הלחימה במזרח הייתה מלחמת קיום ושליטה על מעוזים, מרחבים גאוגרפיים ויישובים, וכל ניסיון למלחמת קודש (Jihad) ותוקפנות בין יריבים הביאו לפגיעה ולהרס של מרקם החיים המשותף.⁹ הצדדים היריבים שמרו על חוקי מלחמה (ius in bello) בכל הקשור בהתנהגות כלפי שבויי מלחמה ובדרכי פדייתם.¹⁰ נזירים המקרים שבהם נקטו לוחמה משוללת כל רסן, טבח ואכזריות כפי שנהגו בארצות הבלטיות (כפי שנראה בהמשך).¹¹ הרג של שבויים וטבח של אוכלוסייה אזרחית עוררו תרעומת רבה וערערו את האיזון הצבאי והמדיני בין הנוצרים לבין המוסלמים. ניתן לציין לדוגמה את טבח המוסלמים בירושלים בסיומו של מסע הצלב הראשון בשנת 1099, אשר זרע פחד רב וגרם להימלטותה של אוכלוסייה אזרחית מפני כוחות הצלבנים. טבח 2,600 השבויים המוסלמים על ידי ריצ'רד הראשון מלך אנגליה בעכו בשנת 1191 גרם למורת רוח ולזעם רב בקרב המוסלמים. מנגד, פגעו גם המוסלמים בצבא הנוצרים וטבחו בחייליו. בשנת 1266, בעת פשיטה צבאית שנערכה באזור טבריה, נלכדו כוחות הצלבנים במארב מוסלמי בשטחי הגליל התחתון. הצלבנים התפזרו בשטח ומרביתם נלכדו על ידי המוסלמים. במקור צלבני נטען כי חמש מאות לוחמים נטבחו בפשיטה זו, בגדיהם נלקחו וכלי נשקם נכזו. פשיטה זו נערכה בתקופה שבה התחזק כוחם של המוסלמים ושל צבא הממלוכים, ונחלש כוחם של הצלבנים.¹²

בניגוד לארצות הבלטיות, שבהן השאיפה להמיר את דתם של עובדי האלילים הייתה הגורם המרכזי למלחמת החורמה, במזרח הפרנקי לא נעשתה המרת דת בקנה מידה גדול. קשרים אשר התפתחו בין הנוצרים למוסלמים במזרח והתחזקותם של צבאות המוסלמים במהלך המאה ה-13 הביאו לכישלון המרת דתם של המוסלמים

על ידי שליחי הכנסייה והצלבנים.¹³ כאשר נושא המרת הדת עלה במזרח, היה זה בעיקר בעת מסעי צלב שבהם הורגשה התעוררות רוחנית והתפתחות צבאית. במהלך מסע הצלב החמישי (1218-1221) ביקשו שליחי הכנסייה להמיר את דתם של המוסלמים הנלחמים במצרים בדרך של שלום ובפנייה אל מנהיגיהם, אך ניסיונות אלה לא צלחו.¹⁴

הצלבנים נזקקו לאוכלוסייה המוסלמית בשטחי המזרח הפרנקי לשם קיום מלכתם ואורחות חייהם באזור המרוחק ממעוז כוחם באירופה. הדרישות בין הנוצרים למוסלמים התקיים אף באתרי הפולחן. מקורות התקופה תיארו את קיומם של אתרי תפילה מוסלמיים לעתים בסמיכות מידית לאתרי תפילה נוצריים.¹⁵ מרקם החיים המשותף חיזק את כוחם של המוסלמים, את חוסנם החברתי ואת מעורבותם בממלכה הצלבנית. תמורות אלו במזרח הפרנקי מגעו את הצלחה הניסיונות להמיר את דתם של המוסלמים ולהביאם לקבל את הנצרות כאמונתם.¹⁶

במהלך התהפוכות הרבות שידעה ממלכת ירושלים במאה ה-13, תרמו הטבטונים כשאר המסדרים הצבאיים לקיומה של הממלכה הצלבנית. לא פעם היוו הטבטונים לשון מאזניים כחיכוכים פנימיים ברחבי הממלכה, דעתם נשמעה והשפעתם על יציבותה של הממלכה הייתה רבה.¹⁷ בחינת תולדותיהם של חברי המסדר הטבטוני ומעורבותם הצבאית במזרח הפרנקי מחדרת, אפוא, את הסברה כי חברי המסדר והנהגתו פעלו בדרך צבאית מתונה ושקולה, כלומר בדרך אשר דאגה לבסס את כוחם של מוסדות המסדר ולתרום להעלאת מעמדם בתחומה של הממלכה הצלבנית.

כוחם הצבאי והשפעתם המדינית של חברי המסדר הטבטוני גברו בתקופת מנהיגותו של ראש המסדר הרמן מואלצה (Hermann von Salza), שהנהיג את המסדר בשנים 1210-1239. הייתה זו תקופת השיא בדרך של המסדר במזרח הפרנקי ובהתבססותו ברחבי אירופה במרחב שבין ספרד לבין הארצות הבלטיות.¹⁸ במחצית הראשונה של המאה ה-13 השתתפו הטבטונים במערכות הצבאיות שהתקיימו במזרח הפרנקי. גם כאן ניתן לומר שלרוב נקטו הטבטונים דרך צבאית פשוטת ועמדה שקולה, כל זאת כדי להביא להישגים מדיניים וכדי למנוע פגיעה חסרת תכלית בשטחה של הממלכה הצלבנית ובאוכלוסייתה. חברי המסדר השתתפו במסע הצלב החמישי ותרמו לכיבושה של העיר דמיאטה במצרים יחד עם צבא הממלכה, לוחמים ואצילים מרחבי אירופה.¹⁹ בדמיאטה תמכו הטבטונים, יחד עם מנהיגי הממלכה והלוחמים מאירופה, בניסיונות לסיים את תקופת הלחימה הארוכה, כל זאת במטרה להשיב את כוחות הנוצרים אל ארצותיהם.²⁰ עמדתם המדינית השקולה ותמיכתם הצבאית של חברי המסדר במנהיגי הממלכה הצלבנית עלתה גם בתקופת כהונתו של הקיסר פרידריך השני בשנים

1215-1250. פרידריך השני ביקש ליצור הזית אחידה של שליטים ושל מסדרים צבאיים הנאמנים לשלטונו ולפרוש את חסותו על ארצות המזרח הפרנקי.²¹ כן למשל, בעת מסעו של פרידריך השני במזרח (1228-1229), ליוו הטבטונים א הקיסר ואת לוחמיו ואף תמכו בו כאשר החרימו אותו ראשי הכנסייה וגיבוי א ניסיונותיו להשיג הסכם אי-לוחמה עם מנהיגה של מצרים, הסולטן אל כאמי בשנת 1229. בדרך זו מגעו הטבטונים לחימה ושפיכות דמים בעת מסע הצל ותרמו למימושם של הישגים מדיניים בתחומה של הממלכה הצלבנית.²²

בעקבות החתימה על הסכם שביתת הנשק, זכו הצלבנים להחזרתם של שטחי נרחבים ויישובים בארץ ישראל באזור נצרת, טורון, יפו ובית לחם. שיאו של ההסכם היה בהשבתה של העיר ירושלים לשליטה נוצרית. הטבטונים ליוו א הקיסר אל ירושלים והשתתפו בטקס הכתרתו בכנסיית הקבר בעיר.²³ תמיכה של הטבטונים במהלכי המדיניים של הקיסר, בהשגת יציבות באזור ובקיום הסו אי-הלוחמה תרמה להידוק הקשרים בין חברי המסדר לבין הקיסר. לטבטוני הוענקו נכסים בערים עכו וירושלים והם זכו לשטחים בחלקה הצפוני של הממלכה באזור מעיליה, במקום שבו הוקם החל בשנת 1227 מטה המסדר במבצר מונט (Montfort, ובגרמנית: Starkenberg).²⁴

עמדתם השקולה של הטבטונים וניסיונם המדיני תרמו ליכולתם של מנה המסדר לגשר בין עמדות שונות בניסיון למנוע לחימה ואובדן בממלכה הצלבנית בשנת 1260 פלשו המונגולים אל המזרח הפרנקי ואיימו על קיומה של הממלכה הצלבנית. כוחות הצלבנים תמכו בכוחותיו של צבא המוסלמים להילחם במונגולים בכינוס של מנהיגי הממלכה שנערך בעיר עכו בשנת 1260, הועלתה קריאתם המוסלמים לנוצרים לבוא ולהצטרף אליהם במלחמתם במונגולים. מנהיגי הצלב רצו להיענות בחיוב לבקשה ולתמוך בכוחות המוסלמים, אך ראש המסדר הטבטוני אנו מסאנגרהאוזן (Anno von Sangerhausen) (שכיהן בתפקידו בשנים 1257-1274) ושהה במטה המסדר בממלכה הצלבנית בשנים 1257-1261) טען שיש להימנע מעורבות צבאית. המנהיג הטבטוני יעץ לנוצרים להימנע מלתמוך במוסלמים מכיוון שבמקרים רבים התברר שהם לא קיימו את הבטחותיהם לנוצרים. הח היה שהמוסלמים יפגעו בנוצרים ויפלושו אל שטחם לאחר סיום הקרבות המונגולים. הדאגה הייתה ממספרם הגדול של הלוחמים המוסלמים שישו בו ישראל, ולאחר הקרבות יילחמו בנוצרים ובכך יגרמו לנפילת הממלכה. ד של ראש המסדר הטבטוני התקבלה, והצלבנים נמנעו מלחבור לכוחותיהם המוסלמים ולצאת למלחמה בפולשים המונגולים.²⁵

מכל האמור לעיל עולה שהטבטונים פעלו במזרח הפרנקי בדרך צב שניתן במידה רבה לראות אותה כשקולה, משום שבבסיסה עמדה מדינית מת

אשר ניסתה לגשר בין היריבים השונים מבית בממלכה הצלבנית, וכן לעמוד בהתקפותיהם התכופות של המוסלמים אשר כוחם התעצם לאין שיעור במחצית השנייה של המאה ה-13. הטבטונים בחרו בדרך של יצירת שיווי משקל מדיני והימנעות מהתנגשות צבאית חסרת תכלית ומניסיונות להמרת דת, כדי לשמר את הקיים בתחומה של הממלכה הצלבנית. תרומתם הייתה נעוצה במעורבותם הרבה בנעשה בממלכה הצלבנית וביכולתם לסייע באמצעות כוחם הצבאי ותבונתם המדינית לקיומה של ממלכת ירושלים עד למועד נפילתה בשנת 1291. כיבושיהם של הממלוכים במזרח הפרנקי הביאו להסטת פעילותם הצבאית של הטבטונים אל הארצות הבלטיות. באזורים אלו, כפי שיראה הסעיף הבא, פעלו הטבטונים בדרך צבאית תוקפנית, השונה באופן מובהק מדרכם במזרח הפרנקי.²⁶

פעילותם הצבאית ודרכם המדינית של הטבטונים בארצות הבלטיות

בשנת 1226 קרא שליט פולין קונראד ממזוביה (Conrad von Masowien) לטבטונים להילחם בשבטים הפגניים (infidelis) מפרוסיה ובפלישותיהם לשטחה הצפוני של פולין. שליט פולין אישר בתמורה את התיישבותם של הטבטונים באזור קולם (Kulmerland), וכן את התנהלותם העצמאית באזורים שייכבשו בפרוסיה. הקיסר פרידריך השני תמך אף הוא בהפניית הטבטונים אל אזורי המערכה החדשה בפרוסיה.²⁷

ארבע שנים אחר כך, בשנת 1230, לאחר סיומו של מסע הצלב בממלכה הצלבנית, התיישבו הטבטונים בגבולות פרוסיה והחלו בניסיונות לכיבושה. חברי המסדר נלחמו בשטחי פרוסיה והקימו בה מערך של מבצרים. מטרתם הייתה לדחוק את עובדי האלילים אל שטחים מבודדים במזרח של פרוסיה, הרחק מחופי הים הבלטי. בשנת 1237, החלו הטבטונים להילחם בחזית חדשה בארצות הבלטיות בליווניה. חברי המסדר התאחדו עם מסדר אחי ההרב (Schwertbrüder), אשר פעל בליווניה במחצית הראשונה של המאה ה-13. הטבטונים נלחמו בשבטים הפגניים מליטא ותרמו להתחזקותה של האוכלוסייה הנוצרית בליווניה במאות ה-13 וה-14.²⁸

בניגוד לדרכם הצבאית במזרח הפרנקי, לחימתם של הטבטונים בשבטים הפגניים הייתה עקובה מרם. הייתה זו מלחמת חורמה אכזרית, חסרת רחמים, שבה נקטו היריבים בפעולות תוקפניות במטרה להכריח את אויביהם. עיקר הלחימה בפרוסיה והתמודדותם של בני השבטים הפגניים החלה בשנת 1260 ונמשכה עד שנת 1283. לחימה זו התישה את כוחם של הטבטונים ויצרה תחושה של חוסר אונים וזעם רב בקרב חברי המסדר. הלוחמים הפגניים נלחמו באכזריות ואף שדדו,

כזו והרסו יישובים. הם הקריבו קורבנות אדם וחיה, הרגו חולים ופצועים ואף העלו שבויים על מוקד ושרפו אותם בעודם כחיים. את ניצחונותיהם נהגו הפגנים לחגוג בטקסי אכילה ושתייה עד סיאוב וכן בהקרבת זבחים לאיליהם. בעיניהם של הטבטונים היו הם אפוא עובדי אלילים בני בליעל (Fili Belial) אשר השטן פעל בשורותיהם.²⁹

בחינת תיאורי הקרבות העלתה שהטבטונים נהגו בלחימתם בדרך דומה לתוקפנותם של בני השבטים הפגניים. בעת הקרבות אימצו הטבטונים את מנהגייהם של עובדי האלילים ואת דרכי לחימתם הצבאית. הלוחמים הפגנים שנלכדו בשדה הקרב נרצחו, נשים וילדים נלקחו כשבי, שלל רב נבזז וכפרים של בני השבטים הועלו באש.³⁰ בהכמדה, בארצות הבלטיות לא נמצאה פשרה אשר תביא לסיום פרק שפיכות הדמים. דרך הלחימה שנקטו היריבים לא הותירה ברירה מלבד הכהדה או מנוסה של האוכלוסייה המקומית. גם למבקשים להתנצר ולזנוח את עבודת האלילים לא ניתנה תקווה. העוינות ההדדית והטבח הנמשך בין היריבים הכריעו את הכף לטובת מלחמה חסרת מעצורים.³¹

חשוב לזכור שעל דרכי הלחימה בצפון אירופה ועל מידת אכזריותן ניתן ללמוד רק ממקורותיהם של הנוצרים. השבטים הפגניים לא הותירו כל תיעוד של דרכי פעילותם הצבאית. המקורות הנוצריים שיקפו בכתביהם תעמולה נוצרית, אשר ביקשה להצדיק את הלחימה העקובה מרם שגבתה מחיר כבד מהיריבים. בדרך זו ביקשו מחברי הכרוניקות לתת הכשר לפלישתם של הנוצרים אל שטחי הפגנים ולהאריך את לחימתם העקובה מרם באויבי הנצרות. ראשונה בין התיאורים היא הכרוניקה של הינריך מליווניה (Heinrich von Livland) משנת 1226. כרוניקה אחרת היא Liviländische Reimchronik, שכתב בשלהי המחצית השנייה של המאה ה-13 מחבר אלמוני מבין חברי המסדר הטבטוני. הכרוניקה המסכמת על תולדות המסדר הטבטוני בפרוסיה (Chronicon terrae Prussiae) היא פרי עטו של חבר המסדר פטר מדואיסבורג (Peter von Dusburg) והיא נכתבה בשנת 1326. תיאורים אלה, המצביעים על אכזריות הלחימה של בני השבטים הפגניים ושל הלוחמים הטבטונים, הם העדות המרכזית לשרשרת האירועים, מהלכי הקרבות ואורח החיים בארצות הבלטיות במאה ה-13 ובמאה ה-14.

הינריך מליווניה תיאר פעמים אחדות את מנהגייהם של בני השבטים הפגניים ואת דרכי לחימתם האכזריות. המחבר ציין במיוחד את סיפור יציאתם של נוצרים אחרים ממצבצ Uexküll בליווניה אל חלקותיהם הסמוכות למבצר. כאשר הגיעו לשטחים החקלאיים הותקפו הנוצרים ממארב שארגנו הלוחמים הפגניים.¹⁷ נוצרים נהרגו, אחדים מהם סבלו מוות אכזרי שכן נלכדו והוקרבו בעודם חיים כזבח לאלוהי הפגנים.³² בשנת 1207 תיאר הינריך מליווניה את הקרב בפגנים

בקרכת היישוב Ascheraden על נהר Dvina. המתברר טען שהנוצרים, אשר לא פחדו ממספרם הרב של הליטאים, פשטו בפתאומיות על כוחות האויב והרגו לוחמים רבים. לבסוף נסוגו הליטאים בבהלה, והותירו שבויים ושלל מאחוריהם. הנוצרים רדפו אחריהם בכל אותו יום והרגו רבים מהם, אחרים ניצלו בשל מנוסתם.³³ בשנת 1214, בעת מסע פשיטה צבאית באזור Rotalia, נתקלו חברי מסדר אחי החרב והלוחמים הנוצרים בעובדי האלילים בכפריהם. הלוחמים הכו בהם וטבחו בנשים ובילדים. התיאור הסתיים באמירה שהדרכים הוכתמו בדמם של עובדי האלילים.³⁴

דרכי לחימתם של הגרמנים, ובכללן גם לחימתם של אחי החרב והטבטונים בלייוניה ובגבולותיה, תוארו גם בכרוניקת Rhymed. מחבר הכרוניקה סקר בפירוט רב את מהלכי הקרבות, את התבוסות ואף את הניצחונות בשדה הקרב. בכרוניקה תוארה אכזריותם של הפגנים אשר הרעיבו שבויים גרמנים ועינו אותם, הקריבו אותם כזבח לאל ושרפו את גופותיהם. הלחימה הנחושה בשבטים הפגניים תוארה אפוא כפועל יוצא של התנהגותם האכזרית של עובדי האלילים כלפי הלוחמים הגרמנים.³⁵

בשנת 1250 נערכה פשיטה בשטחי השבטים הפגניים באזור Sengallia מצפון לפרוסיה. מחבר הכרוניקה כתב שהקרב היה נהדר משום שדמם של בני השבטים מסמגאליה ניגר והם לא יכלו להגן על עצמם. מי שביקש להציל את חייו ברח אל היערות ואל שטחי הביצות, וכל מי שנתפס שילם בחייו. הנוצרים מילאו את ידיהם בשלל וטרם חזרתם לביתם שרפו את שטחי אויביהם. הנוצרים היללו את האל על כך שהגן על הנצרות במסע זה.³⁶

חבר המסדר הטבטוני פטר מדואיסבורג כתב בשנת 1326 את Chronica terre Prussie כסיכום תולדות המסדר. הכרוניקה תרמה להאדרתו של המסדר הצבאי ולהתחזקותו בארצות צפון אירופה.³⁷ פטר מדואיסבורג קשר באופן ספציפי בין הטבטונים לבין גיבורי המקרא והברית החדשה. בתיאורו טען שהטבטונים מצאו צידוק ללחימתם האכזרית בשבטים הפגניים בלחימתו של דוד בגוליית אויב האמונה, ואף בספר יהושע, שבו נאמר שיהושע הכה והשמיד את אויביו ואף הרג את מלכיהם כפי שציווה האל. הכותב ציין את גבורתם של השופטים גרעון ושמשון ואת תכונותיהם של המלכים דוד ושלמה שנלחמו באויבי האמונה.³⁸ הכותב תיאר את עוז רוחה של יהודית אשר נלחמה באויבי האמונה. בספר יהודית נאמר עליה שכוחה לא היה בנשקה אלא באומץ לכה, שבו בורכה במלחמתה.³⁹ בדרך תיאור זו יצרו הטבטונים זיקה בין לחימתם של גיבורי הנצרות לבין מאבקם בכופרים באמונה.⁴⁰

בהמשך לזיקה זו בין גיבורי הנצרות לבין המאבק בכופרים, זכו הטבטונים

להיקרא "מכבים", הלוחמים את מלחמתם למען האל במטרה למגר את אויבי האמונה. בכך נתנו הצדקה ללחימה בארצות הבלטיות, בדומה ללחימתם של המכבים הקדמונים בארץ הקודש. הטבטונים השתמשו בדימוי המכבים כדי ליצור למסדר תדמית חיובית ולתמוך בשליחותם הדתית בארצות הבלטיות.⁴¹ מטרתו של פטר מדואיסבורג הייתה לקשור את הלוחמים הטבטונים אל גיבורי המקרא ואל מקורות הנצרות, ובכך לחזק את לחימתם בכופרים באמונה הנוצרית, ואולי אף להצדיק את אכזריותה.⁴²

הטבטונים אימצו את מרים הקדושה כמגנת המסדר. מרים שימשה כאלו מלחמה אשר סייעה בכיבושם של שטחי הפגנים, בגירושם ובהפיכתם ל"ארצותיו של מרים". שמה של מרים נקשר בשמו של המסדר ושל מעוזיו בפרוסיה ובליווניה כדוגמת מבצר Marienburg אשר שימש כאתר מרכזי לפעילותם של הטבטונים בפרוסיה ואליו הועבר מטה המסדר מוונציה בשנת 1309.⁴³

השימוש בסמלי הנצרות הודגש ביתר שאת בלחימתם של הטבטונים בארצות הבלטיות. חברי המסדר היו שליחיה של הכנסייה ופעלו מטעמה באזור אשר טרו נחשף לאמונה הנוצרית ולמקורותיה כמו בשטחי המזרח הפרנקי, באזור שב התגבשה האמונה הנוצרית.

כשונה מדרכם הצבאית במזרח הפרנקי, לחימתם של הטבטונים בשבטים הפגניים החלה אפוא כמלחמת רת, אשר זכתה לתמיכתם של הכנסייה ומנהיגיה ראשי הכנסייה ביקשו להביא להתנצרותם של בני השבטים הפגניים ולהכריז את האלילות בגבולותיהן של ארצות הנצרות, בהזית התיישבותם של הפגני (paganorum frontaria). הכנסייה השתמשה בשליחיה, בחברי המסדר הטבטוני ובלוחמים מגרמניה ומבוהמיה כדי למגר את אויביה עובדי האלילים. הלוחמי בפרוסיה נקראו בשם צליינים (peregrine), בדומה לכינוי שניתן ללוחמים ע שחרורה של ארץ הקודש. ראשי הכנסייה העניקו מחילת עוונות (indulgence) ליוצאים למסע בפרוסיה ועודדו לוחמים נוצרים להגיע אל הארצות הבלטיות להילחם בשבטים הפגניים ולהרחיב את גבולות הנצרות.⁴⁴ כדי לעודד את מסעו המלחמה לארצות הבלטיות וכדי לתמוך בהשתתפותם של לוחמים נוצרים באזו זה, הועברו פיסות עץ משרידי הקודש של הצלב האמיתי אל היישוב אלבי (Elbing) בצפונה של פרוסיה. את שרידי הקודש הנדירים העבירו לפרוסיה לוחמי טבטונים לאחר סיומו של מסע הצלב שערך פרידריך השני בממלכת ירושל הצלבנית.⁴⁵

ראוי לומר שהכנסייה אמנם תמכה בדרך כלל בדרכי לחימתם של הטבטוני בארצות הבלטיות, אך נשמעו גם דברי ביקורת על פעילותם האכזרית של הב

המסדר. בשנת 1268 מתח התיאולוג הנוצרי רוג'ר בייקון (Bacon) ביקורת נוקבת על מעשי הטבטונים בארצות הבלטיות:

האחים של הבית הגרמני שמו קץ לכל התקוות של המרת דתם בשל המלחמות אשר הם מעוררים ובשל תאוותם לשלטון. אין ספק כי העמים הכופרים שמעבר לגרמניה היו ממירים את דתם זה כבד, לולא האכזריות של חברי הבית הגרמני, מכיוון שהגזע הפגני היה מוכן פעם אחר פעם לקבל את האמונה בשלום בדרך של הספה. חברי הבית הגרמני לא יתירו זאת מפני שהם רוצים לשעבד אותם ולהעבירם לעבדות. כאמצעי השכנוע שנקטו שנים רבות רימו את הכנסייה הרומית.⁴⁶

בייקון טען שתמונת הנצרות שהציגו הטבטונים בפני הכופרים הייתה מעוותת. לטעמו, השימוש הרב של הטבטונים בכוח התסיס את השבטים הפגניים, גם להם להתנגד לפעולות של המרת הדת והגיעם לסרב לקבל את עול הנצרות. ניכר בתיאורו שהלחימה בפגנים הפכה למלחמת חורמה, ללא כוונה אמיתית להמיר את דתם של השבטים הפגניים, אלא לכבוש את שטחם ולזרוע הרס ופחד בארצם.⁴⁷ אכזריותם של הטבטונים גרמה בתחילת המאה ה-14 למורת רוח גם בקרב אנשי הכנסייה בליווניה, ובראשם הבישוף של ריגה. הם טענו שפעילותם הצבאית של הטבטונים פגעה ביסודות הנצרות ובניסיונות להביא להמרת דתם של השבטים המקומיים.⁴⁸ בשנת 1305, בעקבות טענות ראשי הכנסייה בליווניה, יזם האפיפיור קלמנס החמישי חקירה נגד הטבטונים. חברי המסדר הואשמו בהפרת זכויותיה של הכנסייה, בפגיעה בסמכותו של הארכיבישוף של ריגה, במניעת פעולות המרת דת ובמכירת כלי נשק לאויביהם הליטאים. טענות אלו הוצגו בפני האפיפיור ומטרתן הייתה לפגוע במעמדו של המסדר בליווניה. החקירה נמשכה גם בשנת 1310, עת מינה האפיפיור שליחים לבדיקת ההאשמות. ביקורת זו לא הגיעה לרמת ההאשמות – ואף ההסתה – שהופנו באותה עת נגד הטמפלרים ברחבי אירופה, שהואשמו בכפירה בנצרות. לחימתם של הטבטונים בזירה מרוחקת מליבת הכנסייה במרכז אירופה, יחד עם המשך כיבוש הארצות הבלטיות והפגיעה בעובדי האלילים, מנעו את הפגיעה במסדר הטבטוני ובהנהגתו בצפון-מזרח אירופה.⁴⁹

לחימתם של הטבטונים בארצות הבלטיות התקיימה הרחק ממרכזי השלטון והדת בלב אירופה, באזורים מבודדים ושוממים (wiltnisse) הקשים למחיה ולהתמודדות אקלימית. עם נפילתה של הממלכה הצלבנית בשנת 1291, הגבירה הכנסייה את מאמציה להילחם בארצות הבלטיות. מסעות הפשיטה (reysen) נגד עובדי האלילים בארצות הבלטיות זכו לעידוד ולתמיכת הכנסייה. הייתה זו הזירה המרכזית שבה נלחמו הנוצרים את מלחמתה של הכנסייה ובה קיימו את רוח האבירות שהכירו בארצותיהם באירופה.⁵⁰ כיבושי הטבטונים ולחימתם האכזרית

בשבטים הפגניים הקשו על הסכמה על המרת דת בשלום ועל חתימה על הסכמי שביתת נשק.⁵¹

סיכום

מכל האמור לעיל עולה תמונה שונה של דרכם הצבאית של הטבטונים בזירות הנבדלות שבהן פעלו במזרח הפרנקי ובארצות הבלטיות. במהלך המאה ה-13 נעו הטבטונים מדרך צבאית מתונה במזרח הפרנקי אל דרך לחימה בדלנית, אכזרית ונטולת רסן בארצות הבלטיות. המרחק הגאוגרפי, ההבדלים התרבותיים בין האוכלוסיות הנלחמות ומיקומן השונה של זירות הקרב הם אשר הביאו להבדל המובהק בדרכי פעילותם הצבאית של הטבטונים במזרח הפרנקי ובארצות הבלטיות.

מעניין לראות ששורשיה של האכזריות הטבטונית נבעו בעיקרם מאזורי הלחימה המנוגדים ומהתנהלותם הצבאית השונה של אויבי הטבטונים. במזרח הפרנקי נתקלו הטבטונים במסורת לחימה ובהסכמי שלום והימנעות מלחימה, השונים מדרכם הצבאית אשר התפתחה בארצות הבלטיות במחצית המאה ה-13. לרוב נהגו הטבטונים במזרח הפרנקי כמנהג המקום – לא פגעו בהסכמים הקיימים עם המוסלמים או יזמו עימות בין היריבים הצבאיים. מטרתם העיקרית הייתה לשמר את הקיים בתחומה של הממלכה הצלבנית ולהביא להישרדותה המדינית ולפיתוח יכולתה הצבאית בתקופה שבה התעצם כוחם של המוסלמים. ברם, חשוב גם לומר שדומה שסיבה מרכזית לדרכם הצבאית של הטבטונים במזרח הפרנקי הייתה ההערכה הרבה יותר לסביבה התרבותית המוסלמית המפותחת שבה פעלו, בשונה מהמוכר באירופה בימי הביניים. בניגוד לנעשה במזרח הפרנקי, נלחמו הטבטונים בארצות הבלטיות מלחמת חורמה אכזרית, הרחק מעינה הבורח והביקורתית של הכנסייה. כאן נלחמו הטבטונים באופן עצמאי, בניגוד למזרח הפרנקי שבו הם השתלבו בין גיסות הצלבנים והיו לגורם משפיע וחיוני בין יתר הכוחות הנלחמים במוסלמים. ברם גם כאן, כבואנו לבחון את דרכי פעולתם של הטבטונים, חשוב לעמוד על כך שבארצות הבלטיות הם נתקלו בחברות פגניות, שהיו לפי תפיסתם חברות נחותות, אשר לא דמו ביכולותיהן הטכנולוגיות ובאפיון התרבותי לחברה המוסלמית במזרח.

דרכי לחימתם השונות של הטבטונים במזרח הפרנקי ובארצות הבלטיות, שני ה"קטבים" הגאוגרפיים והתרבותיים, גרמו לפיצולם של כוחות הטבטונים. בין מטה המסדר ששכן בתחומה של הממלכה הצלבנית לבין מרכז הכובד של הפעילות הטבטונית בארצות הבלטיות נוצרו במחצית השנייה של המאה ה-13

- John France, *Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000-1300*, Ithaca: Cornell University Press, 1999, pp. 204-208 .8
- Norman Housley, *Fighting for the Cross, Crusading to the Holy Land, New Haven*: Yale UP, 2008, pp. 210-212, 222-223 .9
- Yvonne Friedman, *Encounter between Enemies, captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Leiden: Brill, 2002, pp. 6-12; Housley, *Fighting for the Cross*, p. 213 .10
- Piers D. Mitchell, "The Torture of Military Captives in the Crusades on the Medieval Middle East", Niall Christie and Maya Yazigi (eds.), *Noble Ideals and Bloody Realities, Warfare in the Middle Ages*, Leiden: Brill, 2006, pp. 97-100 .11
- the Benjamin Z. Kedar, "The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of Crusades," *Crusades* 3 (2004), 73-74; Peter W. Edbury, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*, Aldershot: Scholar Press, 1996, 108; *Cronaca del Templare di Tiro (1243-1314)*, ed. Laura Minervini, Napoli 2000, no. 349, p. 112 .12
- Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission, European Approaches toward the Muslims*, Princeton: Princeton University Press, 1984, pp. 131-133; Alan Forey, "The Military Orders and the Conversion of the Muslims in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Journal of Medieval History* 28 (2002): 5-6, 12 .13
- James M. Powell, *Anatomy of a Crusade 1213-1221*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1986, pp. 158-159; Robert B.C. Huygens (ed.), *Lettres de Jacques de Vitry (1160/1170-1240)*, Leiden: Brill, 1960, no. II and VII .14
- הנוסע המוסלמי אבן ג'ובייר תיאר את הדרקיום שהתקיים בין המוסלמים לנוצרים ואת מבני התפילה הסמוכים בערים עכו וצור, ראו: *The Travels of Ibn Jubayr*, trans. Ronald J. C. Broadhurst, London: Goodword, 1952, pp. 318-321 .15
- Benjamin Z. Kedar, "The Subjected Muslims of the Frankish Levant", in: James M. Powell (ed.), *Muslims under Latin Rule 1100-1300*, Princeton: Princeton University Press, 1990, pp. 172-174; Jonathan Riley-Smith, "Some lesser Officials in Latin Syria", *English Historical Review* 87 (1972): pp. 1-26 .16
- Klaus Militzer, *Von Akkon zur Marienburg, Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190-1309*, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens [QSGDO] 56, 1999, pp. 7-46 .17
- Marie-Louise Favreau-Lilie, "L'Ordine Teutonico in Terrasanta (1198-1291)", Hubert Houben (ed.), *L'Ordine Teutonico nel Mediterraneo, Atti del Convegno internazionale di studio Torre Alemanna*, (Cerignola)- Mesagne - Lecce 16-18 ottobre 2003 (Acta Theutonica, 1), Galatina 2004, 59; Helmuth Kluger, *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II*, QSGDO 37, 1987, pp. 6-9; Marian Tumlir, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis*

חילוקי דעות בנושאים צבאיים ומדיניים. בסופו של חשבון, התמודדות זו בין מרכזי הכוח נחלשה עם כיבושה של העיר עכו ונפילתה של הממלכה הצלבנית בשנת 1291.⁵² מטה המסדר הטבטוני עבר אל הארצות הבלטיות בראשית המאה ה-14, ומעבר זה הביא להתחזקות כוחם הצבאי של הטבטונים ולהרחבת מעגל הלוחמה והתוקפנות בארצות הבלטיות במאה ה-14.⁵³ דרכם הצבאית המתונה של הטבטונים במזרח הפרנקי נשכחה, כאשר שקעו הטבטונים בתוקפנות הצבאית ובאכזריות הרבה של דרכי הלחימה בארצות הבלטיות.

הערות

- Joshua Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem, European Colonialism in the Middle Ages*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1972, p. 275 .1
- Eric Christiansen, *The Northern Crusades*, Minneapolis, Macmillan 1980, pp. 76-77; Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*, Oxford: Basil Blackwell, 1984, p. 76 .2
- Steven Runciman, *A History of the Crusades* 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1954, pp. 193, 288; Helen Nicholson, *Templars, Hospitallers, and Teutonic Knights: Images of the Military Orders, 1128-1291*, Leicester: Leicester University Press, 1995, pp. 12, 107 .3
- Edgar N. Johnson, "The German Crusade on the Baltic", Harry W. Hazard (ed.), *A History of the Crusades* 3, Madison: University of Wisconsin Press, 1975, pp. 569-571, 576-577 .4
- Udo Arnold, "Die Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung – Kooperation über die Grenzen", Werner Plum (ed.), *Ungewöhnliche Normalisierung Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen*, Bonn: Verlag New Gesellschaft, 1984, pp. 245-251; *ibid*, "Die historische Forschung über Ost und Westpreußen heute", *Altpreußische Geschlechterkunde* 35 (2005): 1-7 .5
- William Urban, *The Teutonic Knights: A Military History*, London: MBI Publishing, 2003, pp. 9-29; Klaus Militzer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart: Kohlhammer, 2005, pp. 12-29 .6
- Udo Arnold, "Vom Feldspital zum Ritterorden. Militarisierung und Territorialisierung des Deutschen Ordens (1190-c. 1240)", in: Zenon H. Nowak (ed.), *Balticum, Studia z dziejów Polityki, gospodarki i kultury XII-XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi*, Toruń 1992, pp. 30-32; Hans E. Mayer, "Die Seigneurie de Joscelin und der Deutsche Orden", in: Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann (eds.), *Die Geistlichen Ritterorden*, Sigmaringen: Thorbecke, 1980, pp. 189-192 .7

Klaus Militzer, "From the Holy Land to Prussia: The Teutonic Knights between Emperors and Popes and their Policies until 1309", in: Jürgen Samowsky (ed.), *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot: Ashgate, 1999, pp. 79-81 .26

Walter Hubatsch, *Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Göttingen: V&R, 1954, 46-53; Udo Arnold, "Der Deutsche Orden und die Goldbulle von Rimini", *Preußenland* 14 (1976): 46; Gerard Labuda, "Die Urkunden, über die Anfänge des Deutschen Ordens in Kulmerland und in Preußen in den Jahren 1226-1243", in: Josef Fleckenstein and Manfred Hellmann (eds.), *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen: Thorbecke, 1980, pp. 299-316 .27

Manfred Hellmann, "Der Deutsche Orden und die Stadt Riga", *QSGDO* 44, 1993, 1-33; Norman Housley, *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378*, Oxford: Oxford University Press, 1986, pp. 65-68, 267-268 .28

על תחילתה של תקופת המרידות בשנת 1260 ועל לחימתם של הטבטונים בפרוסיה, *Peter von Dusburg Chronik des Preussenlandes*, trans. Klaus Scholz, Dieter Wajtecki, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984, pp. 204, 216; Marie-Louise Favreau-Lilie, "Mission to the Heathen in Prussia and Livonia: The Attitudes of the Religious Military Orders toward Christianization", in: Guyda Armstrong, Ian N. Wood (eds.), *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, Turnhout: Brepols, 2000, pp. 151, 154; Christiansen, *The Northern Crusades*, pp. 135-139 .29

על אכזריותה של הלחימה בארצות הבלטיות ועל מנהגייהם של בני השבטים הפגניים, ראו Kaspars Klaviņš, "The Ideology of Christianity and Pagan Practice among the Teutonic Knights: The Case of the Baltic Region", *Journal of Baltic Studies* 37.3 (2006): 264-265; Peter von Dusburg, p. 105 .30

Michael Burleigh, *Prussian Society and the German Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, pp. 1-9 .31

James Bradbury (trans.), *The Chronicle of Henry of Livonia*, Madison: University of Wisconsin Press, 1961, p. 52 ['Henry of Livonia']; Frantisek Graus, *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970, pp. 69-71; William Urban, "The Organization of Defense of the Livonian Frontier in the Thirteenth Century", *Speculum* 48.4 (1973): 525 .32

Bradbury, *The Chronicle of Henry of Livonia*, p. 73 .33

Ibid, p. 138 .34

The Livonian Rhymed Chronicle, trans. Jerry C. Smith, William Urban, Bloomington, 2006, no. 759, p. 12; no. 5735, p. 73; no. 3723, p. 50; no. 3819, p. 52; no. 4675, p. 61 .35

Ibid, no. 3351, p. 46 .36

1400, Wien: Panorama, 1955, pp. 33-42, 60-61; Henry Bogdan, *Les Chevaliers Teutoniques*, Paris: Tallandier, 1995, 26-33 .19

Powell, *Anatomy of a Crusade*, pp. 160-161; Militzer, *Von Akkon zur Marienburg*, 33-36 .19

"L'Estoire de Eracles ראו: הפסקת אש בדמיאטה, ראו: Empereur et la Conquete de la Terre d'Outremer", *RHC Occ.* vol. II, Paris 1859, p. 342 .20

Rudolf Hiestand, "Antiochia, Sizilien und das Reich am Ende des 12. Jahrhunderts", *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 73 (1993): 102-103, 114-115; ibid, "Friedrich II und der Kreuzzug", in: Arnold Esch and Norbert Kamp (eds.), *Friedrich II, Tagung des Deutschen Historischen Instituts in Rom im Gedenkjahr 1994*, Tübingen: M. Niemeyer, 1996, p. 140 .21

Jean Huillard-Bréholles (ed.), *Historia Diplomatica Frederici Secundi*, vol. 3, Turin: Erasmio, 1963, pp. 85-93; Christopher Marshall, *Warfare in the Latin East 1192-1291*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 19 .22

על חתימת חוזה השלום בשנת 1229 עם הסולטן המצרי אל כאמל, ראו L.A. Huillard-Bréholles (ed.), *Historia Diplomatica Frederici Secundi*, vol. 3, Turin: Erasmio, 1963, pp. 85-93; Christopher Marshall, *Warfare in the Latin East 1192-1291*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 19 .23

על הטקסים שנערכו בכנסיית הקבר בתקופה הצלבנית, וביניהם גם טקס הכתרת הקיסר פרידריך השני, ראו איריס שגיר, "חגיגת התחייה בכנסיית הקבר הצלבנית", *היסטוריה 20 (חשוון תשס"ח): 34-35*; Huillard-Bréholles, *Historia Diplomatica Frederici Secundi*, pp. 97-99 .24

Ernst Strehlke (ed.), *Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*, Berlin: Kessinger Publishing, 1869; Louis Mas Latrie (ed.), *Chronique d'Ernoult et de Bernard Le Trésorier*, Paris: Mme Ve J. Renouard, 1871, 465 .25

על נחלותיהם של הטבטונים בגליל העליון ועל בניית מבצר מונפור, ראו: Strehlke, no. 60 (1226) p. 49; no. 63 (1228), pp. 51-53; no. 65 (1228), pp. 53-54: 'et domo sua pro Trefila et Castro novo, quod dicitur Montfort, quod castrum domus ipsa firmavit in territorio Trefile...', no. 66 (1229); no. 67 (1229), pp. 54-55: 'castrum novum Montfort a domo firmatum'; Walter Hubatsch, *Montfort und die Bildung des Deutschordensstaates um heiligen Lande*, Göttingen: V&R, 1966, pp. 183-184; Adrian J. Boas, *Archaeology of the Military Orders*, London: Routledge, 2006, pp. 126-129 .25

Janet Shirley (trans.), *Crusader Syria in the Thirteenth Century, The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with part of the Eracles or Acre text*, Aldershot: Ashgate, 1999, pp. 118-119; Peter Hilsch, "Der Deutsche Ritterorden im südlichen Libanon", *Zeitschrift der deutschen Palästina Vereins* 96 (1980): 187; Jonathan Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, London: Routledge, 1973, p. 203; Peter Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", *EHR* 95 (1980): 502-503 .25

and *Crusade Propaganda*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1975, p. 111

William Urban, "Roger Bacon and the Teutonic Knights", *Journal of Baltic Studies* 19.4 (1988): 331-333 .47

Manfred Hellmann, "Die Anfänge christlichen Mission in den Baltischen Ländern", Manfred Hellmann (ed.), *Studien über die Anfänge der Mission in Livland*, Vorträge und Forschungen 37, Sigmaringen: Thorbecke, 1989, pp. 1-15; Peter Z. Olins, *The Teutonic Knights in Latvia*, Riga: B. Lamey, 1928, pp. 48-49

Norman Housley, *The Later Crusades, 1274-1580*, Oxford: Oxford University Press, 1992, pp. 267-273; Sophia Menache, *Clement V*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 215

Christiansen, *The Northern Crusades*, pp. 148-149, 160-161; Housley, *The Later Crusades*, pp. 322, 339 .50

Helmut Ehlert, "The Crusade of the Teutonic Knights against Lithuania reconsidered", Murray (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, pp. 32, 42; Christiansen, *The Northern Crusades*, pp. 148-150

Thomas E. Mayer, *The Crusades*, Oxford: Oxford University Press, 1988, pp. 278-279 .52

Norman Housley, *Documents on the Later Crusades, 1274-1580*, London: Macmillan, 1996, pp. 54-59; Hartmut Boockmann, "Der Deutsche Orden in Kommunikation zwischen Nord und Süd", in: Siegfried de Rachewiltz, Josef Biedermann (eds.), *Kommunikation und Mobilität im mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11-14 Jahrhundert)*, Sigmaringen: Thorbecke, 1995, pp. 180-182 .53

Karl Helm, Walther Ziese, *Die Literatur des Deutschen Ritterordens*, Gießen: Gießen University Press, 1951, pp. 149-150; Rasa Mažeika, "Nowhere was the Fragility of their Sex Apparent", *Women Warriors in the Baltic Crusade Chronicles*, in: Alan V. Murray (ed.), *From Clermont to Jerusalem 1095-1500*, Turnhout: Brepols, 1998, p. 245

Peter von Dusburg, pp. 70, 94 .38

Ibid, p. 68 .39

Henry of Livonia, 53, 195-196, 214, 219; Mary Fischer, "Biblical Heroes and the Uses of Literature: The Teutonic Order in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries", in: Alan V. Murray (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*, Aldershot: Ashgate, 2001, pp. 265-267; William Urban, "Victims of the Baltic Crusade", *Journal of Baltic Studies* 29.3 (1998): 199-201

Peter von Dusburg, pp. 46, 86; Mary Fischer, "The Books of the Maccabees and the Teutonic Order", *Crusades* 4 (2005): 64; Gabriele Wichert, "Die Spiritualität des Deutschen Ordens in seiner mittelalterlichen Regeln", in: Zenon H. Nowak (ed.), *Die Spiritualität der Ritterorden in Mittelalter*, Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica [OMCTH] 7, Toruń 1993, pp. 131-146; Helen J. Nicholson, "Saints Venerated in the Military Orders", in: Roman Czaja, Jürgen Sarnowsky (eds.), *Selbstbild und Selbstverständnis der geistlichen Ritterorden*, OMCTH 13, Toruń 2005, p. 98

Vera I. Matuzova, "Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg", in: Murray (ed.), *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier* pp. 253-259 .42

Max Perlbach (ed.), *Die Statuten des Deutschen Ordens nach seinen ältesten Handschriften*. Bonn: Halle a. S., 1890, p. 159; Kurt Forstreuter, *Der Deutsche Orden am Mittelmeer*, QSGDO 2, Bonn: Wissenschaftliches Archiv, 1967, p. 22; Marian Dygo, "The Political role of the Cult of the Virgin Mary in Teutonic Prussia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *JMH* 15 (1989): 65-69, 77

Iben Fonnesberg-Schmidt, *The Popes and the Baltic Crusades 1147-1254*, Leiden: Brill, 2007, pp. 94-96 .44

Peter von Dusburg, p. 52 .45

Alan V. Murray, "Mighty Against the 'Mighty': The Relic of the True Cross in the Armies of the Kingdom of Jerusalem", in: John France, William G. Zajac (eds.), *The Crusades and Their Sources, Essays Presented to Bernard Hamilton*, Aldershot: Ashgate, 1998, pp. 220-222

Roger Bacon, *Opus maius* iii, ed. John H. Bridges, London 1897-1900, pp. 121-122; Palmer A. Throop, *Criticism of the Crusade: A Study of Public Opinion* .46